

ЩОДО ПИТАННЯ АНОНІМНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Дмитро ПАТРЕЛЮК

кандидат юридичних наук,

докторант

Донецького державного університету внутрішніх справ

м. Кропивницький, Україна

Кримінальна процесуальна форма проведення окремих процесуальних дій характеризується високим ступенем формалізованості, що створює невиправдані перешкоди у діяльності органів кримінального переслідування. Так, проблемним аспектом у діяльності сторони обвинувачення є анонімне кримінальне переслідування особи, тобто особи, персональні дані щодо якої не відомі.

Виконання завдання кримінального провадження (визначено у ст. 2 КПК України) охоплює обов'язок органів кримінального переслідування охороняти права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, слідкувати за тим, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура¹. Як бачимо, такі загальні обов'язки органів кримінального переслідування не містять виключень щодо анонімного кримінального переслідування. На сьогодні, у доктрині кримінального процесу відсутня єдність думок у питанні процедури ідентифікації підозрюваного, персональні дані якого є невідомими та порядку забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, персональні дані якого є невідомими під час кримінального переслідування.

Проблематика анонімного кримінального переслідування буде розглянута у двох аспектах: необхідність здійснення кримінального переслідування не дивлячись на відсутність інформації щодо персональних (анкетних) даних підозрюваного; необхідність належного забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в незалежності від наявності/відсутності інформації щодо його персональних (анкетних) даних.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.03.2026)

1. Необхідність здійснення кримінального переслідування не дивлячись на відсутність інформації щодо персональних (анкетних) даних підозрюваного. Відсутність анкетних даних щодо особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення створює невинуваті перешкоди для здійснення ефективного кримінального переслідування.

Для участі у слідчих (розшукових) діях особу підозрюваного необхідно певним чином ідентифікувати, забезпечити можливість реалізації прав і законних інтересів. Наприклад, кримінальне переслідування може розпочатись з проведення такої процесуальної дії, як затримання особи. Вже на цьому етапі, на практиці, можуть виникнути певні перепони на шляху діяльності сторони обвинувачення, якщо персональні дані затриманої особи є невідомі. На подальшому етапі досудового кримінального провадження виникає необхідність у здійсненні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних, які є частиною кримінального переслідування. Такими слідчими (розшуковими)/процесуальними діями можуть бути: особистий обшук, відбирання біологічних зразків, освідування, допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, обшук житла чи іншого володіння особи тощо. Йдеться до того, що органам кримінального переслідування конче необхідно «мати у арсеналі» процесуальний порядок ідентифікації особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, персональні дані щодо якої невідомі.

М.М. Потоцький пропонує запровадити до кримінального процесуального закону механізм присвоєння затриманій особі фіктивного імені, на кшталт з американського досвіду – «Джон До/Джейн До» у разі відсутності можливості встановити достовірні анкетні дані. Фіктивне ім'я може заноситись до відповідної бази даних з описом такої особи, її фотокарткою, дактилокартою, переліком особливих прикмет, тощо². Звісно що не обов'язково це має бути «Джон До/Джейн До». Може використовуватись будь-яке розповсюджене українське ім'я чи порядковий номер.

В незалежності від того, відомо чи не відомо органам кримінального переслідування персональні дані підозрюваної особи, переслідування має все одно відбуватись, при цьому не зустрічаючи будь-яких перепон нормативного характеру. Кримінальний процесуальний закон повинен передбачати можливість проведення усіх слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які є необхідними для кримінального переслідування без прив'язки до персональних даних підозрюваного.

² Потоцький М.М. (2022). Затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Кропивницький. С. 180.

Ю.В. Мантуляк пропонує повноваження щодо присвоєння підозрюваному анкетних відомостей надати прокурору, передбачивши у такому випадку право прокурора прийняти процесуальне рішення у формі мотивованої постанови про присвоєння умовних анкетних відомостей. Також автор вважає за доцільне визначити граничні строки винесення таких постанов у випадку затримання особи та у випадку, коли особа перебуває на волі, проте наявні обґрунтовані сумніви у тому, що будуть встановлені її анкетні відомості³. Такі пропозиції є слушними, однак нами вони підтримуються не повністю.

Ми також пропонуємо присвоєння фіктивного імені анонімному підозрюваному оформлювати відповідною постановою. Вважається, що таку постанову повинен мати право приймати слідчий/дознавач. Перевагами такої пропозиції є те, що дане рішення не потребує додаткового узгодження та може бути прийнято відразу на місці події. У подальшому, якщо персональні дані такого підозрюваного будуть з'ясовані, слідчий/дознавач має винести відповідну постанову, якою «ототожнити» особу з фіктивним іменем з особою, персональні дані якої стало відомо. Процедура кожної слідчої (розшукової) та процесуальної дії, які можуть здійснюватись у перебігу кримінального переслідування повинна передбачати можливість участі анонімного підозрюваного та забезпечувати можливість підозрюваного користуватись усім комплексом прав, свобод і законних інтересів.

2. Необхідність належного забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в незалежності від наявності/відсутності інформації щодо його персональних (анкетних) даних. Слушно зазначає Д.О. Шингарьов про те, що кримінальні процесуальні відносини, в яких бере участь підозрюваний, особа якого не встановлена, в обов'язковому порядку повинні бути врегульовані на законодавчому рівні. Однак у регламентації цих відносин акцент має робитися не на формальному наділенні посадових осіб правом надавати вигадані анкетні дані підозрюваному, а на додержанні вимог такої загальної засади кримінального провадження, як верховенство права, зміст якої полягає в тому, що саме людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8 КПК України)⁴.

На наше переконання, кримінальне переслідування є завжди персоналізованим, навіть у разі, коли достеменно персональні дані

³ Мантуляк Ю.В. (2023). Окремі питання встановлення анкетних відомостей підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні. С. 239. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d29870a-8d96-49fa-8d90-9ff074e3d592e/content> (дата звернення: 22.03.2026).

⁴ Шингарьов Д.О. (2016). Особливості проведення допиту підозрюваного, особа якого не встановлена. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 4. С. 120.

підозрюваного не відомі. Необхідність забезпечення прав і свобод особи виникає у момент, коли дії сторони обвинувачення мають обвинувальний ухил щодо конкретної особи. Необхідність забезпечення прав і свобод виникає у разі, коли органи кримінального переслідування знаходять зв'язок між конкретною особою (при цьому її персональні дані не мають значення) та фактом вчинення кримінального правопорушення.

А.П. Черненко, А.Г. Шиян пишуть, що право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів надається такій особі виключно з метою захисту її законних інтересів, а не ухилення від відповідальності. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування затриманим за вчинення кримінального правопорушення не можуть бути віднесені до законних інтересів затриманого, така поведінка затриманого є протиправною і цілком справедливо може бути віднесена до обставин, які обтяжують покарання, бо цим особа вказує на бажання уникнути відповідальності та продовжити її надалі⁵. На наш погляд, такі позиції є дещо спірними та потребують більш детального аналізу.

Не точною виглядає теза щодо не віднесення до законних інтересів права запідозреної особи не називати свої анкетні дані. Вивчаючи категорію «законні інтереси» Т.О. Лоскутов відзначає, що існують інтереси, які не отримали нормативного закріплення. Прикладами таких інтересів у кримінальному процесі є: законний інтерес цивільного позивача щодо повного відшкодування завданої йому матеріальної шкоди; законний інтерес підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) захищатися всіма не забороненими законом засобами від кримінального переслідування; законний інтерес особи у статусі свідка не стати переслідуваним учасником кримінального провадження; законний інтерес особи у набутті статусу обвинуваченого, коли щодо неї є досить доказів, які вказують на вчинення злочину; законний інтерес особи у найскорішому набутті статусу потерпілого після заподіяння їй злочином моральної, фізичної або майнової шкоди тощо. Зазначені законні інтереси не закріплюються у кримінально-процесуальному законі, але узгоджуються із «духом» та основоположними ідеями кримінально-процесуального права (справедливість, неупередженість, всебічність, повнота, рівність, гуманність, змагальність тощо). Виходячи за нормативні межі кримінально-процесуального закону, законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію

⁵ Черненко А.П., Шиян А.Г. (2021). Проблеми встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 2. С. 266.

особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена законом як відповідних прав⁶.

Так, підозрювана особа має право на захист, реалізуючи його у визначений законом спосіб. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування є саме законним інтересом затриманої/підозрюваної особи, хоча останнє й не передбачене у кримінальному процесуальному законі як міра дозволеної поведінки, разом з тим такий спосіб захисту від кримінального переслідування є не забороненим. З огляду на загальнодозвільний тип правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності сторони захисту, така поведінка є правомірною до тих пір, поки не буде визнана протиправною.

Отже, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, в незалежності від того, відомі анкетні дані особи чи ні, така особа має переслідуватись у законний спосіб. Кримінальний процесуальний закон має передбачати можливість проведення усіх слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які є необхідними для кримінального переслідування без прив'язки до персональних даних підозрюваної особи (анонімне кримінальне переслідування). Відсутність інформації щодо анкетних даних особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування не має бути перешкодою для здійснення відносно такої особи обвинувальної діяльності.

⁶ Лоскутов Т.О. (2016). Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ. С. 272.